

UOT 338.43:631.16
JEL Q14

HEYDƏROVA K. Ə., doktorant
İqtisadi İslahatlar Elmi Tədqiqat İnstitutu

AQRAR SAHƏDƏ MALİYYƏ RESURLARINDAN İSTİFADƏNİN SƏMƏRƏLİLİYİNİN YÜKSƏLDİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

Xülasə

Məqalə aqrar sahədə maliyyə resurslarından istifadə səmərəliliyinin yüksəldilməsi istiqamətlərinə həsr olunmuşdur. Məqalədə Azərbaycanda aqrar sahəyə ayrılan dövlət vəsaitlərindən istifadənin müasir vəziyyəti təhlil edilmiş, dövlət xərclərinin ümumi daxili məhsulda kənd təsərrüfatının payının dəyişməsinə təsir effektivliyi, həmçinin əsas kapitala yönəldilən investisiyalar və dövlət xərclərinin kənd təsərrüfatının ümumi milli məhsulda artım tendensiyası Eviews proqramı ilə qiymətləndirilmiş, mövcud vəziyyətdə səmərəliliyin artırılması üsulları ilə əlaqədar təkliflər irəli sürülmüşdür.

Açar sözlər: aqrar sahə, maliyyə resurları, səmərəlilik, dövlət xərci

GİRİŞ

Bu gün özünün sosial-iqtisadi inkişafında keyfiyyətə yeni mərhələyə qədəm qoymuş Azərbaycan Respublikasında həlli vacib məsələlərdən biri təbii iqtisadi potensialdan səmərəli istifadə etməklə iqtisadiyyatın davamlı inkişafına nail olmaqdan ibarətdir.

Milli iqtisadiyyatın, o cümlədən kənd təsərrüfatının və onunla sıx istehsal-texnoloji və iqtisadi əlaqədar olan sahələrin dayanıqlı inkişafı maliyyə resurslarının idarə edilməsi səmərəliliyindən bilavasitə asılıdır. Maliyyə resurslarının idarə edilməsinin səmərəliliyi maliyyə resurslarının formalaşması, maliyyə mənbələrinin doğru seçilməsi və ən əsası maliyyə resurslarından istifadənin səmərəliliyini özündə ehtiva edir.

Aqrar sahədə maliyyə resurslarından istifadə səmərəliliyi

Aqrar sferada istehsalın səmərəliliyi resursların məhdudluğu şəraitində maksimum faydalı nəticə əldə etməyin obyektiv imkanlarını faktiki reallaşdırma dərəcəsi kimi müəyyən edilir. A.Çams hesab edir ki, hər hansı məhsulun istehsalı bir və ya bir neçə istehsal amillərinin istifadə dərəcəsi artırılmadan və ya digər məhsulların istehsalı azadılmadan artırıla bilsə deməli məhsulların istehsalı səmərəlidir. S.Lobova maliyyə səmərəliliyini fəaliyyətin səmərəsi, maliyyə resurslarının vəziyyəti, onların istehsal və satış proseslərinin fasiləsizliyini təmin etmək qabiliyyəti, digər təsərrüfat subyektləri qarşısında öhdəliklərə görə məsuliyyəti ilə xarakterizə edirdi. Maliyyə səmərəliliyi kənd təsərrüfatı müəssisələrinin ümumi miqdarında mənfəətlə işləyən müəssisələrin nisbi payı, maliyyə sabitliyi, likvidlik göstəriciləri ilə xarakterizə olunur. V.Q.Andriçuk fikrincə, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının nəticəsinin onun səmərəliliyinin ifadə forması olduğuna görə təyin edilmiş effekt, onun meyarının ölçülməsi sisteminə elə iqtisadi göstəricilər daxil olmalıdır ki, onlar bu səmərənin dərəcəsini əks etdirlərsinlər, səmərəliliyin müqayisəli qiymətləndirilməsini dinamika prosesində və ayrı-ayrı qurumlar, regionlar üzrə ərazi aspektində qiymətləndirməyə imkan versinlər. Qeyd edək ki, xarici tədqiqatçılar səmərəli iqtisadiyyatı müqayisəli üstünlük və inkişaf nəzəriyyələri əsasında qururlar.

Aqrar sahədə elmi-texniki tərəqqinin sürətləndirilməsi, material və əmək məsrəflərinin aşağı salınması, mövcud torpaq ehtiyatlarının intensiv, əsas və dövriyyə fondları və əmək ehtiyatlarının səmərəli istifadəsi, itkilərin azaldılması və məhsulun keyfiyyətinin və əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsi, əməli və xidmət müəssisələrinin inkişaf etdirilməsi, istehsal strukturunun, idarəetmə sisteminin, maliyyə, kredit vergi sisteminin, təşkilatı – iqtisadi əlaqələrin təkmilləşdirilməsi, ətraf mühitin mühafizəsi və ekoloji tarazlığın qorunması, xammal və materiala qənaət edilməsi, kadrların

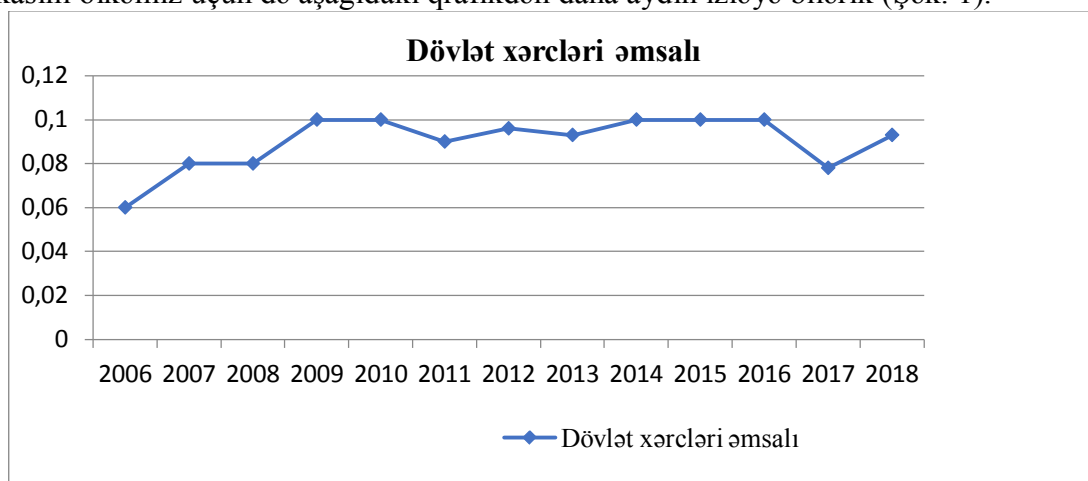
ixtisasının artırılması, qabaqcıl təcrübə və elmin təcrübədə tətbiqi, mütərəqqi texnologiyaların tətbiqi iqtisadi səmərəliliyin yüksəldilməsi yolları kimi artıq uzun illərdir yerli və xarici tədqiqatçılar tərəfindən məsləhət görülməkdədir.

Azərbaycanda aqrar sahədə maliyyə resurslarından istifadənin mövcud vəziyyətinin təhlili.

Ölkə iqtisadiyyatının dinamik və dayanıqlı inkişafının təmin edilməsi, müasir iqtisadi münasibətlərin formalaşması dövlət siyasətinin strateji xəttidir. Aqrar sektorun müasir tələblərə uyğun iqtisadi inkişafın Azərbaycan modelinə müvafiq formalaşdırılması məqsədi ilə aqrar islahatlar öz yeni mərhələsinə qədəm qoymuşdur. İqtisadi inkişaf modelinin formalaşmasının əsasını iqtisadi siyasət təşkil edir ki, iqtisadi siyasət də maliyyə mexanizminin xarakteri ilə müəyyənləşdirilir. Aparılan iqtisadi araşdırmalar və tədqiqat işləri göstərir ki, bu sahədə son dövrdə istər ümumilikdə iqtisadiyyatda, istərsə də aqrar sektorda əsaslı irəliləyiş əldə olunmuşdur.

Kənd təsərrüfatının davamlı inkişafının ölkənin strateji maraqlarının qorunması baxımından mühüm əhəmiyyətə malik olması, eyni zamanda digər sahələrə nisbətə daha riskli və təbii amillərdən daha çox asılı olması, həmçinin rəqabətqabiliyyətliliyinin zəif olması bu sektorun bütün ölkələrdə himayəyə ehtiyacı olduğunu deməyə imkan verir. [1; səh 109]

Maliyyə resurslarından istifadə səmərəliliyi dövlət xərclərinin həcmi, dövlətin aqrar sahəyə müdaxilə dərəcəsindən bilavasitə asılıdır. Lakin onu qeyd edək ki, dövlət xərclərinin yüksək olması heç də səmərəlilikdən xəbər vermir. Bu məqsədlə məhsulun həcmi ilə dövlət xərclərinin nisbəti kimi hesablanan dövlət xərcləri əmsalından istifadə edilə bilər ki, məhsul vahidinin istehsalında dövlətin iştirakı və dövlətin müdaxilə dərəcəsini əks etdirməyə imkan verir. Qeyd edək ki, bu əmsalın hesablanması dünya təcrübəsinə əsaslanır və İEO İEOÖ-lərə nisbətən daha yüksəkdir ki, bu da aqrar sektora həmin dövlətlərin daha çox müdaxilə etdiyindən xəbər verir. Bu əmsalın dinamikasını ölkəmiz üçün də aşağıdakı qrafikdən daha aydın izləyə bilərik (Şəkl. 1).

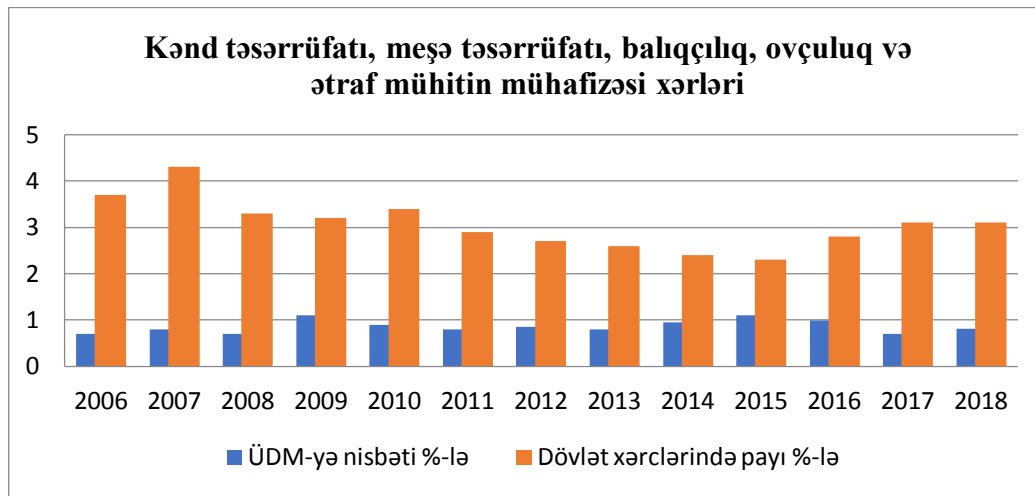

Mənbə: www.stat.gov.az əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur.

Dövlət xərcləri əmsalını nəzərdən keçirdikdə dünya ölkələri ilə müqayisədə çox kiçik statistik nəticənin olduğunu söyləmək mümkündür, lakin əsas məqam təkə ayrılan vəsaitlərin azlığı deyil, həm də vəsaitlərin doğru istiqamətlərə yönəldilməsi, ünvanına çatdırılmasında şəffaflığın olmasıdır.

Dövlət büdcəsindən aqrar sahəyə 2018-ci ildə 656,3 mln manat vəsait ayrılmışdır ki, 2006-cı ilin göstəriciləri ilə müqayisədə büdcə xərclərində aqrar sahəyə ayrılan vəsaitlərin həcmində təxmini 5 dəfəlik artım deməkdir. Eyni zamanda bu 2017-ci illə müqayisədə 0,2 faiz artaraq büdcə xərclərinin 3,1 faiz təşkil etmişdir. 2006-2018-ci illər üzrə büdcə xərclərini müqayisəli təhlil etsək büdcə xərclərində aqrar sahəyə çəkilən xərclərin müsbət tendensiya göstərdiyinin, yalnız 2017-ci ildə 2016-cı il ilə müqayisədə 13%-lik azalmanın şahidi olarıq. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, kənd təsərrüfatına sərf olunması məqsədilə ayrılan vəsaitlərin heç də hamısı kənd təsərrüfatı subyektlərinin birbaşa maliyyələşdirilməsinə sərf olunmur, çox hissəsi ətraf mühitin mühafizəsinə, infrastrukturun yenilənməsinə və konkret proqramların icrası məqsədilə istifadə olunur, yəni təxmini büdcədə aqrar sahənin birbaşa subsidiyalaşdırılmasına 1-1,5% ancaq vəsait sərf olunur. Dünya təcrübəsində kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalına dövlət dəstəyi çəkilən

xərclərin ÜDM-yə nisbəti ilə qiymətləndirilir ki, bir sıra ölkələrdə birbaşa istehsalçıların dəstəklənməsinə ayrılan vəsaitin ÜDM-yə nisbəti 2-3% təşkil etdiyi halda, ölkəmizdə ümumi kənd təsərrüfatına ayrılan vəsaitin ÜDM-yə nisbəti 1%-i aşmır. (Şək. 2.)

Şək. 2. Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı, balıqçılıq, ovçuluq və ətraf mühitin mühafizəsi xərcləri

Mənbə: www.stat.gov.az və www.maliyye.gov.az əsasən müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Aqrar sektorun ÜDM-dəki nisbətlərinin təhlili nəticəsində 2000-2010-cu illər ərzində kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının ÜDM-dəki payının 16,1 faizdən 5,5 faizə kimi azalmasının, 2010-2015-ci illərin təhlilini apardıqda isə 5,5%-dən 6,2%-ə yüksəldiyini, 2018-ci ildə 5,3 % olduğunu müşahidə edirik. ÜDM-də həcmnin son 5 ilin müqayisəsində ən yüksək nəticəni 11,06%-lik bir artımı 2016-cı ildə göstərməsinə baxmayaraq, kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalında isə ən aşağı 0,31% -lik bir artım müşahidə olunmuşdur.

2006-2017-ci illər ərzində olan statistik məlumatlara əsaslanaraq aqrar sahəyə çəkilən dövlət xərcləri və kənd təsərrüfatı üzrə ÜDM-un həcmi arasındakı əlaqəni də EViews proqramı vasitəsi ilə qiymətləndirməyə çalışaq. (Şək. 3.)

Dependent Variable: KTUDM

Method: Least Squares

Date: 10/29/18 Time: 14:20

Sample: 2006 2017

Included observations: 12

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
XERC	4.669249	0.659130	7.083956	0.0000
C	705.3480	295.6455	2.385790	0.0382
R-squared	0.833839	Mean dependent var		2696.316
Adjusted R-squared	0.817222	S.D. dependent var		743.3034
S.E. of regression	317.7808	Akaike info criterion		14.51161
Sum squared resid	1009846.	Schwarz criterion		14.59243
Log likelihood	-85.06967	Hannan-Quinn criter.		14.48169
F-statistic	50.18243	Durbin-Watson stat		1.466976
Prob(F-statistic)	0.000034			

Şək. 3. K\T ÜDM-si və dövlət xərcləri arasındakı əlaqə

Proqrama əsasən dövlət xərclərinin 1 vahid artırılması kənd təsərrüfatı üzrə ümumi daxili məhsulunun həcmnin 4,7 vahidlik bir artıma səbəb olduğunu söyləməyə imkan verir.

Ümumiyyətlə kənd təsərrüfatının məhsullarının istehsalının uzunmüddətli təhlilini apardıqda, 1992-1995-ci illər ərzində istehsalın hər il orta hesabla 12% aşağı düşdüyünün, 1996-cı

ildən etibarən (1997 və 2014-cü illər istisna olmaqla) isə həyata keçirilən islahatlar nəticəsində davamlı olaraq artdığının şahidi olarıq. Statistik məlumatların təhlilinə əsasən kənd təsərrüfatı məhsullarının ümumi həcmi 1998-2018-ci illər ərzində faktiki qiymətlərlə 7,6 dəfə (o cümlədən bitkiçilik üzrə 5,9 dəfə, heyvandarlıq üzrə 10 dəfə), 2008-2018-ci illər ərzində isə 2 dəfə (O cümlədən bitkiçilik məhsulları istehsalında 1,5, heyvandarlıq məhsulları istehsalında 2,7 dəfə) artım olmuşdur.

Artım tendensiyası nümayiş etdirən dövlət xərclərinin əsasən ümumi xərclərə yönəldiyini, əsas kapitalla yönəldilən investisiyaların 2005-ci illə müqayisədə 2017-ci ildə 15 dəfəlik bir artım nümayiş etdirərək ölkə üzrə ümumi kapitalda 3-4% təşkil etdiyini nəzərə alaraq, kənd təsərrüfatının ümumi məhsuluna təsir effektivliyini qiymətləndirməyə çalışaq. (Şək. 4.)

Dependent Variable: Y_UMUMI_MEHSUL

Method: Least Squares

Date: 05/18/19 Time: 15:36

Sample: 2006 2017

Included observations: 12

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
X1_INVESTISIYA	1.998113	0.941682	2.121856	0.0628
X2_XERC	6.858207	1.091773	6.281716	0.0001
C	792.6014	407.8714	1.943263	0.0839
R-squared	0.909622	Mean dependent var		4492.592
Adjusted R-squared	0.889538	S.D. dependent var		1284.242
S.E. of regression	426.8285	Akaike info criterion		15.16296
Sum squared resid	1639643.	Schwarz criterion		15.28419
Log likelihood	-87.97776	Hannan-Quinn criter.		15.11808
F-statistic	45.29090	Durbin-Watson stat		0.914674
Prob(F-statistic)	0.000020			

	Y	x ₁ *	x ₂
Y	1	0,716495	0,929737
x ₁	0,716495	1	0,585192
x ₂	0,929737	0,585192	1

b ₂	b ₁	b ₀
6,858207	1,998113	792,6014

Şək.4. K\T ÜMM və investisiya, dövlət xərcləri arasındakı asılılıq

Faktorlar arasındakı korrelyasiya əmsalları matrisini diqqətdən keçirdikdə xərc və investisiya arasındakı əlaqə zəif, ümumi məhsulla aralarındakı əlaqə güclü olduğundan xərc və investisiya amillərinin kənd təsərrüfatının ümumi məhsuluna təsirinin qiymətləndirilməsi statistik cəhətdən əhəmiyyətlidir.

Cədvəlin verilənlərini təhlil etdiyimiz zaman istehsalın həcmində hər iki göstəricinin müsbət təsir etdiyini, dövlət xərclərinin təsirinin daha effektiv olduğunu söyləmək mümkündür. Belə ki, bu göstəricilər arasında reqressiya əlaqəsinin hesablanması nəticəsində dövlət xərclərinin artırılması kənd təsərrüfatı məhsulunun təxmini 7 vahid, əsas kapitalla yönəldilən investisiyaların artırılması məhsulun 2 vahid artmasına səbəb olacaqdır.

Ümumiyyətlə, kənd təsərrüfatı müəssisələrinin istehsalının artım sürətindəki kəskin variasiyaları heç də hər zaman müsbət qiymətləndirmək düzgün olmazdı, bu dəyişikliklər arasındakı fərq aqrar siyasət sahəsindəki tənzimlənmə problemlərindən və bir sıra obyektiv və subyektiv səbəblərdən qaynaqlanır (bu səbəblərə dəyər zəncirinin olmaması, əhalinin subsidiyaların verilməsi istiqamətində istehsal prinsipini qurması, planlaşdırılmış və sabit istehsal strukturunun olmaması və s.).

Aqrar sferada maliyyə resurslarından istifadə səmərəliliyindən danışdığımız zaman səmərəliliyə təsir edən təbii (torpağın münbitliyi, quruluşu, ərazinin relyefi, temperatur, bitkinin növü, heyvanların cins tərkibi, ekoloji şərait, su təminatı), texniki - texnoloji (istehsal prosesinin

mexanikləşdirilməsi, avtomatlaşdırılması, emal texnologiyası, məhsuldarlıq), təşkilatı (idarəetmə strukturu (ASC, QSC, kooperativ, MMC), logistik xidmətlər, marketing), sosial amillər (sosial infrastruktur, idman, təhsil, səhiyyə, qazlaşdırma, elektrifikasişdırma səviyyəsi), iqtisadi (qiymət, maliyyə - kredit, vergi, idarəetmə, planlaşdırma, sığorta, investisiya, stimullaşdırma), siyasi (ərazi bütövlüyü, siyasi sabitlik) amillərin nəzərə alınması mütləqdir. Belə ki, ilk baxışda istehsalın həcmnin artırılması çox sadə görünə bilər, yəni torpaq, toxum, texnika, işçi qüvvəsi varsa istehsal artacaq kimi fikirləşsək də, geniş aspektdən baxdıqda əlavə təsir ilk növbədə iqlim şəraiti, təbii fəlakətlər, ziyanvericilərə məruz qalma, daha sonra istehsal olunmuş məhsulun reallaşdırılması, saxlanması, daşınması, məsrəfini ödəmək və istehsalçısına əlavə gəlir gətirməsi kimi problemlər heç də sahənin asanlıqından xəbər vermir.

Bu sektoru diqqətlə təhlil etdiyimiz zaman bu sahədə səmərəliliyin bilavasitə dövlət dəstəyindən asılı olduğunu və bu dəstəyin istehsal-texnoloji; sosial-iqtisadi; ekoloji prinsiplərə əsaslanmaqla bir sıra məqamların nəzərə alınması şərti ilə həyata keçirilməli olduğunu görürük:

- 1) kənd təsərrüfatında illər üzrə artımın təmin olunmasında işlərin aparılması;
- 2) ölkə üçün strateji əhəmiyyətli məhsullarla ən azı minimum səviyyədə təminat;
- 3) aqrar sektorda əhalinin rifah halının ölkənin orta rifah halına uyğunluğu;
- 4) aqrar məhsulların orta qiymətinin ölkənin istehlak səbətinə uyğun olması;
- 5) aqrar sektorda məhsuldarlığın dünya üzrə orta məhsuldarlığa uyğunluğu.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz məqamlar bilavasitə kənd təsərrüfatının inkişafına xidmət edir ki, bu da ümumilikdə iqtisadiyyatın inkişafına təkan verməklə əhalinin rifah halının yüksəldilməsinə şərait yaradır. İnkişafın əsasında maliyyə resurslarının dayandığını, lakin bu resursların məhdud olduğunu, maliyyə resurslarından istifadə səmərəliliyinin yüksəldilməsinin mühümlüyünü nəzərə alaraq növbəti addımların atılması daha məqsəduyğun olar:

- Regionlarda vəziyyət ətraflı araşdırılmalı, fermerlərin maliyyə vəziyyətləri ilə məlumatlar təhlil edilməlidir;
- Coğrafi iqtisadi zonalar üzrə konkret proqramlar işlənilib hazırlanmalıdır;
- Reallıqla normativ vəziyyət arasında müqayisə aparılmalı, alınan nəticə arasındakı fərqlərin səbəbləri araşdırılmalıdır;
- Dövlət tərəfindən ayrılan vəsaitlərin ünvanlarına çatmasındakı problemlər araşdırılmalı, şəffaflıq məsələsi əsas prioritet kimi önə çəkilməlidir;
- Kənd təsərrüfatı sahələrində təşkilatı – idarəetmə məsələlərinə xüsusi diqqət edilməsi, ixtisaslaşma, kooperasiyalaşdırma, təmərküzləşmə kimi integrasiyalaşdırılmış əlaqələrin inkişaf etdirilməsi;
- Təsərrüfat subyektlərinin maliyyə vəziyyətinin yaxşılaşdırılması vasitəsi ilə kredit və sığorta mexanizmlərinin inkişaf etdirilməsi;
- Dövlətin birbaşa istehsalçıları dövlət xərcləri hesabına maliyyələşdirməsi formasından əsasən dolayı üsulla – vergi, gömrük, qiymət siyasəti, dövlət sifarişləri kimi maliyyə alətləri vasitəsi ilə stimullaşdırılması imkanlarının genişləndirilməsi;
- İnfrastruktur, kənd təsərrüfatının logistikası ilə əlaqədar məsələlər xüsusi diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır.

NƏTİCƏ

Aqrar sektorun əsas sektorlardan biri olduğunu nəzərə alaraq, bu sektora dövlət dəstəyinin labüd olduğunu və təbii ki, bütün dövrlərdə dövlət xərclərində müəyyən paya malik olacağını əminliklə söyləmək mümkündür. Lakin göstərilən dəstəyin bu sektorun ən zəruri sahələrinə - infrastruktur və s. kimi problemlərə yönəldilməsi, ayrılan vəsaitin şəffaf şəkildə xərclənməsi, özünümaliyyələşdirmə mexanizminin stimullaşdırılması, dolayı üsullarla tənzimlənmə siyasətinin genişləndirilməsi, kredit və sığorta mexanizminin təkmilləşdirilməsi səmərəliliyin ən mühüm istiqamətlərindəndir. Eyni zamanda dövlət dəstəyinin yetərli olmaması və hər zaman davam edə bilməyəcəyinə əsaslanaraq şəxsi maliyyələşdirmənin inkişaf etdirilməsi, daxili və xarici investorların bu sektora cəlbini labüdləşdirir.

Гейдарова К., докторант НИИЭР

**Направления повышения эффективности использования финансовых
ресурсов в аграрном секторе**

Резюме

Статья посвящена повышению эффективности использования финансовых ресурсов в аграрном секторе. В статье анализируется текущее состояние использования государственных средств выделяемых на аграрный сектор в Азербайджане, оценивается влияние государственных расходов на долю сельского хозяйства в валовом внутреннем продукте, а также тенденция роста инвестиций в основной капитал и рост государственных расходов в валовом национальном продукте с помощью программы Eviews. А также Были внесены предложения том, как повысить эффективность в сложившейся ситуации.

Ключевые слова: аграрный сектор, финансовые ресурсы, эффективность, государственные расходы

Heydarova K., doctoral PhD at ISRER

Directions for improving the efficiency of use of financial resources in the agricultural sector

Abstract

The article analyzes the current state of the use of public funds allocated to the agricultural sector in Azerbaijan, assesses the impact of public spending on the share of agriculture in gross domestic product, as well as the growth trend of fixed capital investments and growth of public spending in the gross domestic product using the Eviews program. And also suggestions were made on how to increase efficiency in this situation.

Keywords: agricultural sector, financial resources, efficiency, government spending

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

- 1) Heydərova K.Ə. Aqrar sahədə innovasiya siyasətinin xüsusiyyətləri //AMEA-nın xəbərləri: İqtisadiyyat seriyası 2016 № 5, s 108-114
- 2) www.stat.gov.az
- 3) www.maliyye.gov.az
- 4) www.fao.org
- 5) www.oecd-ilibrary.org/az

Daxil olub: 28.08.2019